

Podstawy teoretyczne i empiryczne badań nad systemem szkolnych działań profilaktycznych w Polsce

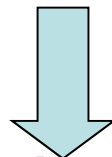
Krzysztof Ostaszewski
Instytut Psychiatrii i Neurologii w W-wie
Panel nr 2

Kontekst teoretyczny

Koncepcja *resilience*

(Garmezy 1985, Rutter 1979, Werner 2000)

dostrzeżenie indywidualnego różnicowania
w reakcji na chroniczny stres
środowiskowy i trudne warunki życia

podatność (*vulnerability*) vs. **procesy resilience**

Podatność vs Resilience

- **Podatność**

Wiele dzieci w niekorzystnych warunkach rozwija się nieprawidłowo:

- problemy behawioralne
- zaburzenia psychiczne
- nieprzystosowanie
- itd

- **Resilience**

Znaczna grupa dzieci mimo niekorzystnych warunków rozwija się prawidłowo:

- dobre wyniki w nauce
- cieszy się dobrym zdrowiem
- osiąga sukcesy zawodowe w dorosłym życiu

Resilience jako proces

Analiza procesów równoważenia lub neutralizowania ryzyka

przez czynniki ochronne
różnego pochodzenia

- indywidualne
- rodzinne
- pozarodzinne

- **Podejście społeczno-ekologiczne**
(Bronfenbrenner, 1986)

Akcentuje:

- wzajemne związki pomiędzy rozwojem (zachowaniem) a otoczeniem społecznym (bliższym i dalszym)

Działanie sprzyjające „ekologii”

Definicja resilience w ujęciu rozwojowym

Resilience to wielowątkowy proces rozwojowy, w czasie którego młodzi ludzie nabywają umiejętności korzystania z wewnętrznych i zewnętrznych zasobów, by osiągnąć pozytywną adaptację (sukces życiowy) pomimo przeszłych lub obecnie występujących czynników chorobotwórczych, trudności, niekorzystnych warunków życia lub traumatycznych wydarzeń (Yates, Egeland, Sroufe, 2003).

Ważne ustalenia dotyczące resilience

Procesy resilience nie wymagają ekstremalnych sytuacji

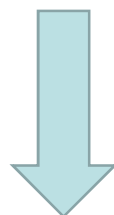
- Działają zarówno w sytuacjach wysokiego jak i umiarkowanego ryzyka

- Resilience jako element procesu rozwoju człowieka, pokonywania trudności, radzenia sobie ze stresem, radzenia sobie z negatywnymi wpływami

Resilience a profilaktyka

Przedmiot badań – czynniki ryzyka/ czynniki chroniące ich związki z zachowaniami ryzykownymi dzieci /młodzieży

Pytanie – jak te czynniki i mechanizmy działają?

Zastosowanie w praktyce – odpowiedź może pomóc w konstruowaniu bardziej skutecznych metod profilaktyki problemów młodzieży i promocji zdrowia

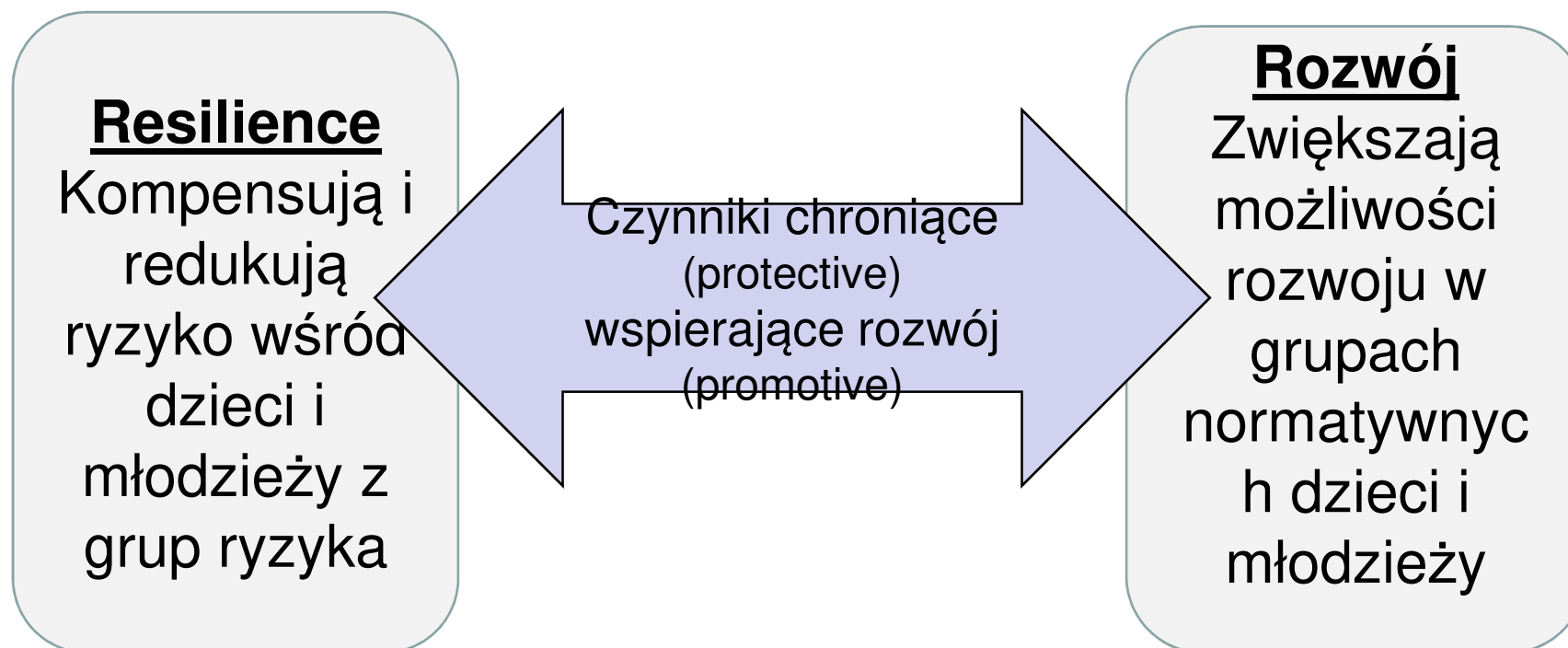

Przejawy zdrowia i choroby konieczne do monitorowania w różnych etapach życia człowieka

Resilience i rozwój

- Czynniki chroniące i wspierające rozwój dzieci i młodzieży, (Sameroff 1999)

Konsekwencje koncepcji resilience jako procesu

- Z tej perspektywy istotne jest śledzenie zmian zachodzących w tzw. wrażliwych rozwojowo okresach życia, w których procesy biologiczne i społeczne, intensywnie stymulują zmiany rozwojowe
- W czasie tych wrażliwych rozwojowo okresach kształtują się zarówno indywidualne umiejętności radzenia sobie ze stresem i trudnościami oraz umiejętności korzystania z pomocy i wsparcia innych
- Jakże to okresy?

Wrażliwe okresy życia

Pierwsze trzy lata życia

- kiedy dziecko opanowuje szereg podstawowych umiejętności niezbędnych dla jego dalszego funkcjonowania fizycznego i społecznego

Adolescencja

- kiedy następuje gwałtowne przyspieszenie rozwoju psychoseksualnego człowieka

(Brzezińska, 2000)

Adolescencja

- Adolescencja w naturalny sposób intensyfikuje **procesy ryzyka i ochrony**
- Jest swego rodzaju żywym laboratorium **powstawania i interakcji przeciwstawnych** wpływów w rozwoju człowieka

Wczesna adolescencja okres 10-15 lat

- W tej fazie rozwoju dominują czynniki biologiczne (Obuchowska, 2000)
- Organizm młodego człowieka stopniowo uzyskuje zdolność do dawania nowego życia (reprodukcji)
- Procesy biologicznego dojrzewania stymulują potrzebę doznań i skłonność do podejmowania ryzyka (Steinberg, 2004)
- Źródłem napięć i konfliktów jest sprzeczność między potrzebą kontroli dorosłych i potrzebą niezależności dorastających
- Istotnie zwiększa się ryzyko niepożądanych zachowań

Późna adolescencja okres 16-22 lata

- Rozwój struktur mózgowych i kształtowanie się kompetencji osobistych i społecznych
- Następuje stopniowa **integracja różnych wątków** przyspieszonego rozwoju (fizjologicznych, psychicznych i społecznych)
- Integrowanie życia uczuciowego i potrzeb seksualnych, kształtowaniu niezależności moralnej i własnego stosunku do wartości, formowanie się tożsamości, krystalizowanie poglądów na świat i ludzi (Obuchowska, 2000)
- Źródłem napięć i konfliktów jest trudny proces dokonywania wyborów między alternatywnymi wartościami i drogami życiowymi, tzw. kryzys tożsamości

Źródła zdrowia i choroby, warunki do rozwoju, zagrożenia dla rozwoju

Etapy rozwoju prawidłowego i zaburzonego

Neuropsychologia adolescencji

Rozwijają się szybciej:

- Struktury mózgu odpowiadające za:
 - np. zdolność logicznego rozumowania
- Procesy biologicznego dojrzewania pobudzające potrzebę doznań

• Rozwijają się wolniej

- Struktury mózgu odpowiadające za:
 - sterowanie uwagą
 - przewidywanie odroczonego skutków
 - regulowanie emocji, powstrzymywanie zachowań impulsywnych
- podejmowanie decyzji

Dysharmonia rozwojowa

Fazy przebieg adolescencji źródłem ryzyka

- Dysharmonia rozwojowa
 - dojrzewanie biologiczne o kilka lat wyprzedza dojrzewanie psychospołeczne
 - w naturalny sposób zwiększa ekspozycję na różne formy ryzyka, w tym eksperymenty z substancjami psychoaktywnymi, seksem, władzą rodzicielską i innymi przejawami formalnych autorytetów, włączając w to szkołę, przepisy prawa karnego i obyczajowego
 - (Moffitt, 1993; Obuchowska, 2000; Steinberg, 2004).

Konceptualizacja problemów młodzieży

- Zachowania problemowe (Jessor, Jessor, 1977)
- Zachowania ryzykowne (Jessor, 1991, 1998)
- Zachowania antyspołeczne (Moffit, 1993, Patterson i wsp. 1989)
- Zachowania internalizacyjne/ eksternalizacyjne (Achenbach, 1966)

Konceptualizacja problemów młodzieży cd.

	Klucz definicyjny	Struktura	Inspiracje
Zachowania problemowe (Jessor, Jessor, 1977)	Niezgodność zachowań z oczekiwaniami i wymaganiami dla okresu dojrzewania	- Używanie substancji psychoaktywnych- Przedwczesny seks- Wykroczenia- Inne zachowania dewiacyjne Syndrom zachowań problemowych	Teoria społecznego uczenia się J. Rottera Teoria pola K. Lewina Teoria anomii R. Mertona
Zachowania ryzykowne (Jessor 1991, 1998)	Zwiększone ryzyko szkód zdrowotnych i rozwojowych	1/ Zachowania problemowe (j.w.)2/ Zachowania antyzdrowotne (zła dieta, higiena, brak aktywności fizycznej)3/ Problemy szkolne (wagary, brak postępów w nauce, nieukończenie	Epidemiologia problemów zdrowotnych Podejście społeczno-ekologiczne U. Bronfenbrenera

Konceptualizacja problemów młodzieży cd.

	Klucz definicyjny	Struktura	Inspiracje
Zachowania antyspołeczne ograniczone do okresu adolescencji (Moffit, 1993)	Ograniczone do adolescencji przejawy nierespektowani a norm życia społecznego i/lub praw innych	Łagodne” przejawy zachowań antyspołecznych np.: używanie substancji, kradzieże sklepowe, niszczenie cudzej własności	Koncepcja społecznego upodobniania się zapożyczona z etologii
Zachowania antyspołeczne trwałe w perspektywie życia (Moffit, 1993)	Trwała w perspektywie życia tendencja do nierespektowani a norm życia społecznego i/lub praw innych osób	1/ Zaburzenia zachowania i agresja w dzieciństwie 2/ Zachowania antyspołeczne w okresie dorastania (bójki, włamania, kradzieże samochodów, narkotyki) 3/Przestępstwa w życiu dorosłym (kryminalne i	Psychopatologia psychologia kliniczna Model rozwoju zachowań antyspołecznych G. Pattersona

Internalizacyjne/ eksternalizacyjne

	Klucz definicyjny	Struktura
Zachowania internalizacyjne	Problemy emocjonalne i behawioralne w kontaktach z samym sobą	Problemy internalizacyjne: Np. lęk, depresja, wycofanie społeczne, objawy somatyczne
Zachowania eksternalizacyjne (Achenbach, 1966)	Problemy emocjonalne i behawioralne w kontaktach z otoczeniem	Problemy eksternalizacyjne: Np. agresja, wykroczenia, używanie substancji psychoaktywnych

Wymiary w jakich przejawia się zdrowie i choroba

Zachowania ryzykowne

Zachowania nastolatków, które łączą się z ryzykiem dla:

- prawidłowego rozwoju
- bezpieczeństwa
- zdrowia
- kariery szkolnej lub zawodowej
- i w konsekwencji mogą pogorszyć jakość życia

nazywamy **zachowaniami ryzykownymi młodzieży**

Stare i nowe zachowania ryzykowne

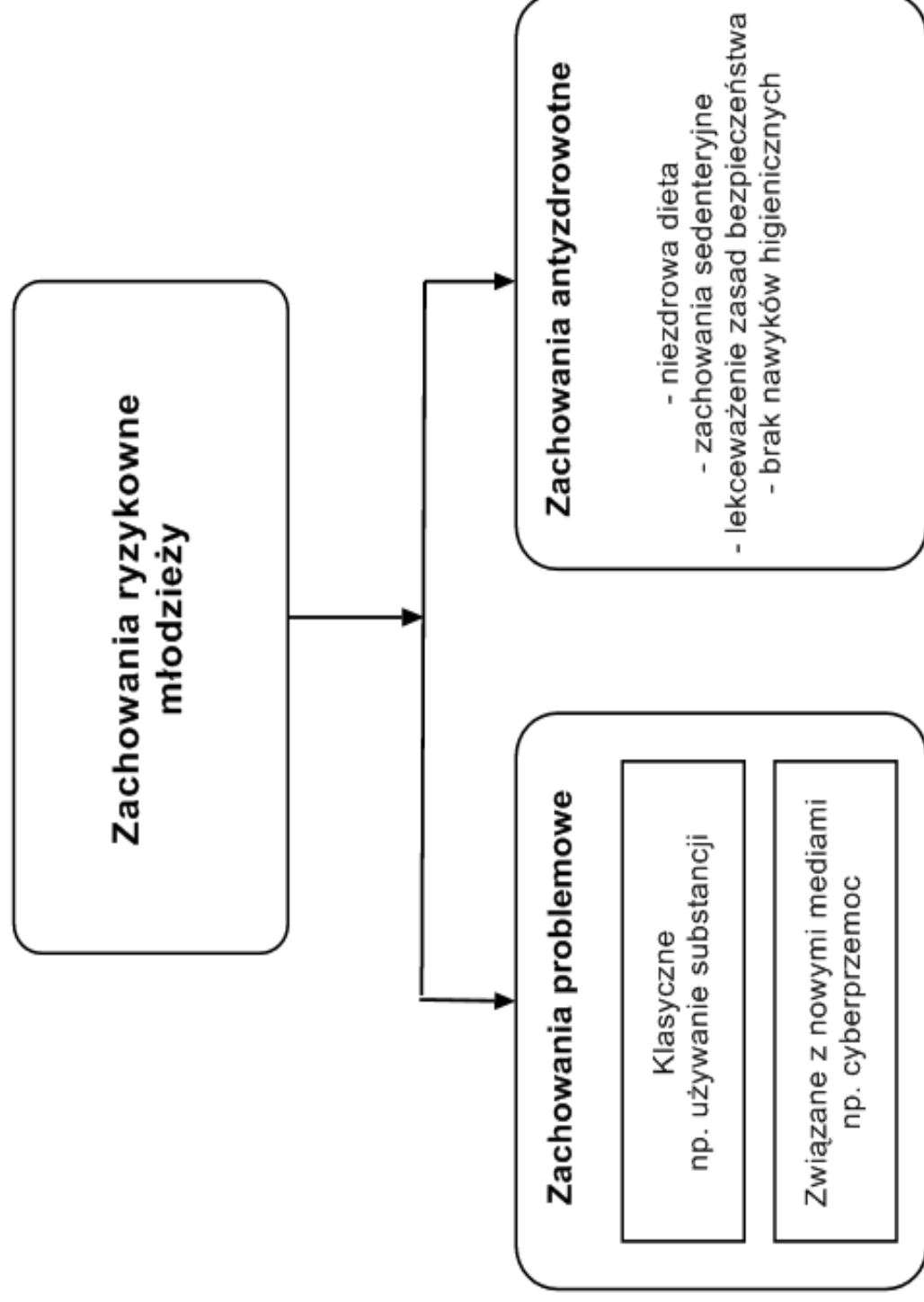
Klasyczne

- Alkohol, tytoń
- Narkotyki
- Przemoc
- Wykroczenia
- Przedwczesny seks

- Niska higiena
- Zachowania sedenteryjne w czasie wolnym

„Nowe”

- Kompulsywne korzystanie z nowych technologii info
 - Komputera / sieci / gier
 - Cyberprzemoc
 - Cyberseks
- Patologiczny hazard
- Kompulsywne zakupy
- Drakońskie diety

Ryc. 1.8 Hipotetyczna struktura zachowań ryzykownych młodzieży

Alternatywa dla koncepcji zachowań ryzykownych

- Richard Lerner i współpracownicy (2005) w koncepcji „Five Cs”, zdefiniowali elementy ważne z perspektywy pozytywnego rozwoju młodzieży. Pięć terminów zaczynających się w języku angielskim na literę C odzwierciedla pięć atrybutów świadczących o pozytywnym rozwoju nastolatka/nastolatki

Atrybuty pozytywnego rozwoju młodzieży

1. **Kompetencje** (umiejętności życiowe)
2. **Poczucie własnej wartości** (akceptacja siebie)
3. **Więzi** (pozytywne więzi z otoczeniem)
4. **Charakter** (rozwój moralny)
5. **Szacunek** (postawy szacunku wobec innych)

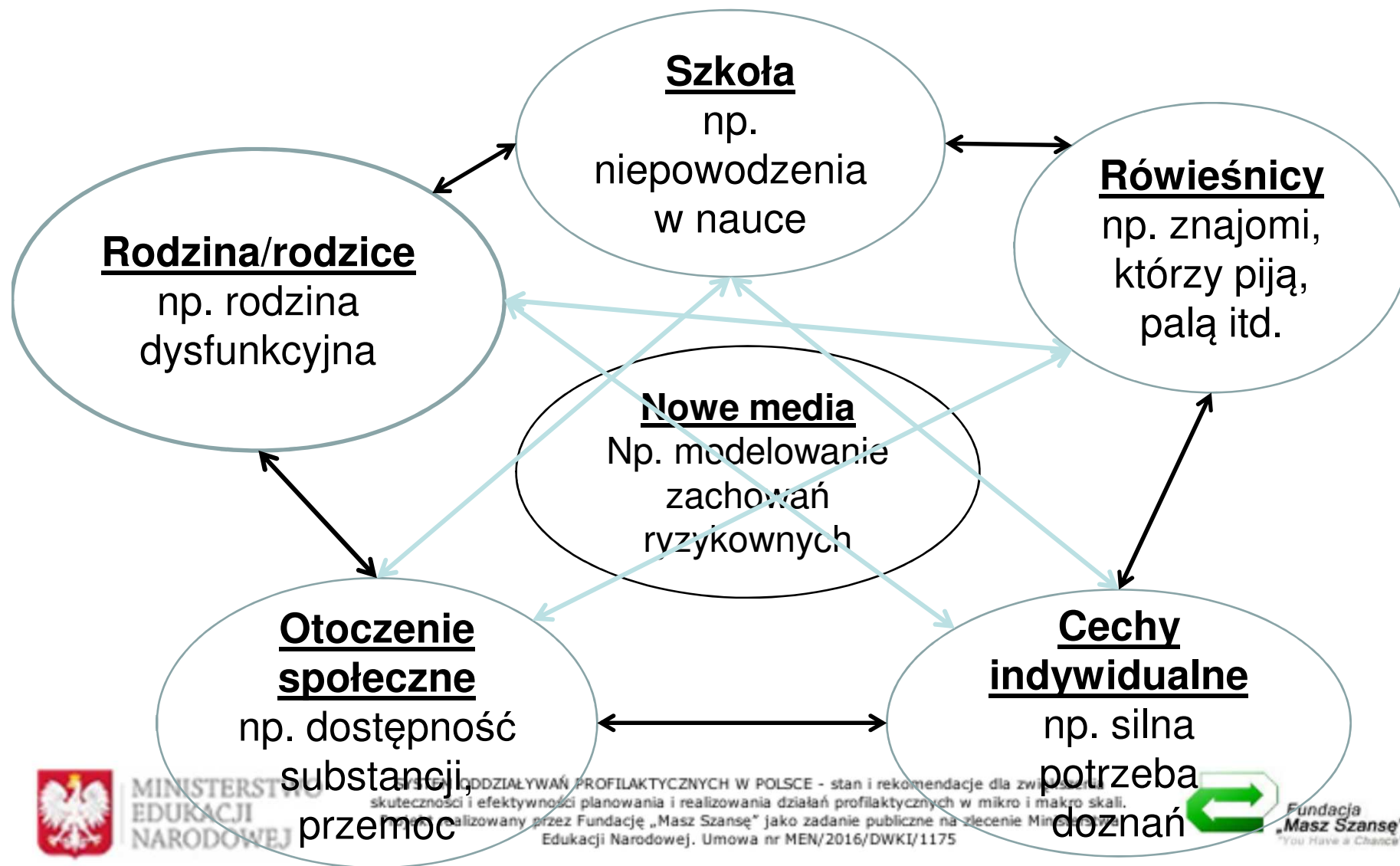
Na podstawie koncepcji „Five C’s” (Lerner i wsp. 2005)

Wskaźniki zdrowia i choroby w różnych wymiarach funkcjonowania i etapach rozwoju

Czynniki ryzyka – ujęcie ekologiczne

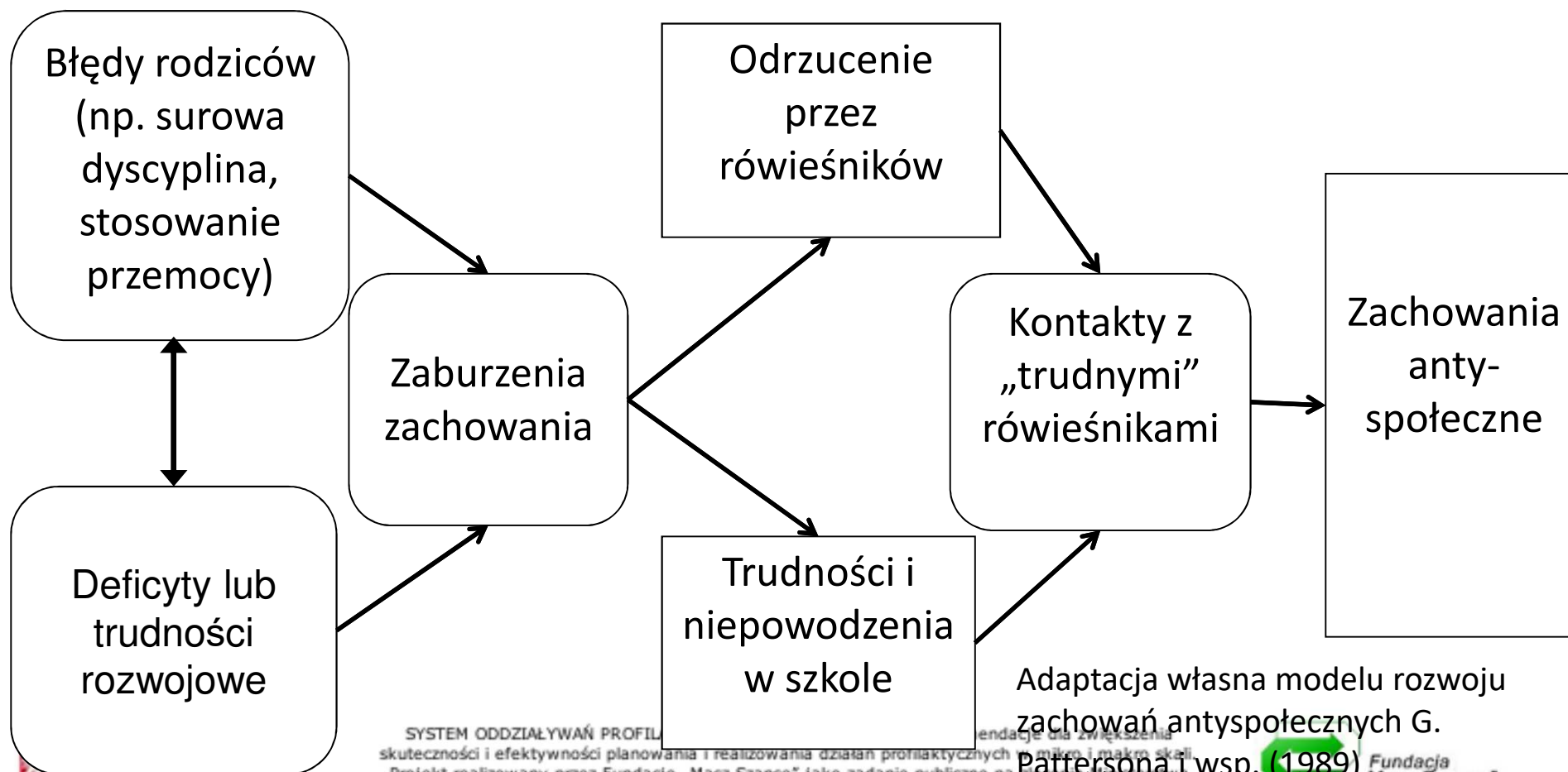

Etiologia w ujęciu rozwojowym

Wczesne dzieciństwo

Okres wczesnoszkolny

Okres dojrzewania

SYSTEM ODDZIAŁYWAŃ PROFIL...
skuteczności i efektywności planowania i realizowania działań promaktycznych...
Projekt realizowany przez Fundację „Masz Szansę” jako zadanie publiczne na terenie Ministerstwa
Edukacji Narodowej. Umowa nr MEN/2016/DWKI/1175

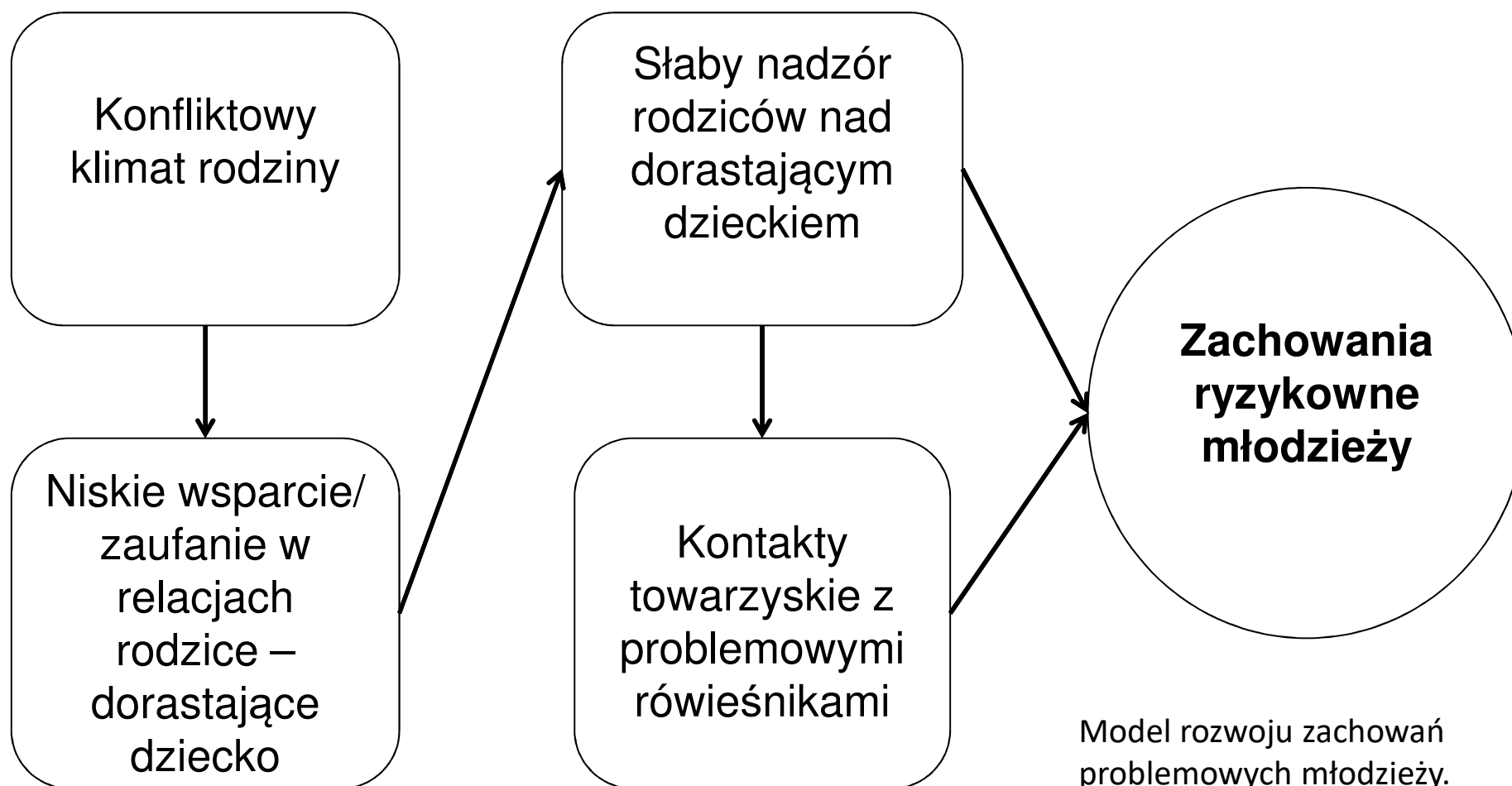
Adaptacja własna modelu rozwoju zachowań antyspołecznych G. Pattersona i wsp. (1989)

Fundacja „Masz Szansę”

“You Have a Chance” Foundation

Etiologia – okres dojrzewania

Model rozwoju zachowań problemowych młodzieży.
Adaptacja własna modelu

D. Ary i wsp. (1999)

Obszary Krótka lista czynników chroniących

Wspierające relacje	- monitorowanie zachowań nastolatków przez rodziców- dobre relacje z rodzicami i wsparcie rodziców- utrzymywanie dobrych relacji z innymi niż rodzice troskliwymi osobami dorosłymi np. dziadkami, nauczycielami, mentorami- utrzymywanie kontaktów z prospołecznymi rówieśnikami
Indywidualne cechy i zdolności	- umiejętności wykonawcze np. podejmowania decyzji, planowania- umiejętności samokontroli nad impulsywnymi zachowaniami- pozytywny obraz siebie, poczucie własnej wartości, samoakceptacja- poczucie sensu życia i zaangażowania w codzienne aktywności
Jakość i klimat szkoły	-pozytywny klimat szkoły, wsparcie nauczycieli, więź ze szkołą/nauczycielami
Zasoby środowiska i miejsca zamieszkania	-kluby młodzieżowe, wspólnoty religijne, wolontariat, dostęp do zorganizowanych zajęć pozalekcyjnych lub/i pozaszkolnych-dostęp do ośrodków rekreacji, klubów, poradni, ośrodków interwencji kryzysowej

Czynniki psychospołeczne

Czynniki ryzyka	Czynniki chroniące
Rodzice/rodzina	
Rodzina niepełna	Monitorowanie
Konflikty w rodzinie	Rytuály rodzinne
Problemy alkoholowe	Wsparcie rodziców
Brak zaangażowania w sprawy szkolne dziecka	Wsparcie dziadków

Czynniki psychospołeczne

Czynniki ryzyka	Czynniki chroniące
Rówieśnicy/przyjaciele	
Picie alkoholu przez kolegów/koleżanki	Negatywny stosunek kolegów/koleżanek do zachowań ryzykownych
Używanie narkotyków przez kolegów/ koleżanki	Wsparcie przyjaciół
Problemy szkolne wśród kolegów/koleżanek	Prospołeczne zachowania kolegów/ koleżanek

Czynniki psychospołeczne

Czynniki ryzyka	Czynniki chroniące
Szkoła i otoczenie społeczne	
Nadużywanie alkoholu przez znajomych dorosłych spoza rodziny	Więź ze szkołą i nauczycielami
Przemoc ze strony kolegów/koleżanek w szkole	Znaczenie nauki w szkole
Towarzystwo narkotykowe	Wsparcie dorosłego mentora
Rywalizacja jako sposób motywowania uczniów do nauki	Pozytywny klimat szkoły

Czynniki psychospołeczne

Czynniki ryzyka	Czynniki chroniące
Indywidualne własności	
Bieżące problemy ze zdrowiem psychicznym	Religijność
Aprobata przemocy jako sposobu rozwiązywania problemów	Konstruktywne spędzanie czasu wolnego
Wczesny wiek inicjacji alkoholowej	Subiektywne normy przeciwnie używaniu substancji psychoaktywnych
Podejmowanie ryzyka dla zabawy	Poczucie koherencji Umiejętności społeczne

Piśmiennictwo

- Achenbach T. (1966). The classification of children's psychiatric symptoms: a factor-analytic study, *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(7), 1-37.
- Ary D., Duncan T., Biglan A., Meltzer C., Noell J., Smolkowski K. (1999) Development of adolescent problem behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 27(2), 141-150.
- Garmezy, N. (1971). Vulnerability research and the issue of primary prevention, *American Journal of Orthopsychiatry*, 41(1), 101-116.
- Jessor R., Jessor S. (1977). *Problem behavior and psychological development: a longitudinal study of youth*. New York: Academic Press.
- Jessor R. (1991). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action, *Journal of Adolescent Health*, 12, 597-605.
- Jessor R. (1998). New perspectives on adolescent risk behaviour. W: Jessor R. (red.) *New perspectives on adolescent risk behaviour*. Cambridge University Press, 1-10.
- Kazdin A. (1987). Treatment of antisocial behavior in children: current status and future directions, *Psychological Bulletin*, 102(2), 187-203.

Piśmiennictwo cd.

- Lerner R., Lerner J., Almerigi J., Theokas C., Phelps E., Gestsdottir S., Naudeau S., Jelicic H., Alberts A., Ma L., Smith L., Bobek D., Richman-Raphael D., Simpson I., DiDenti Christiansen E., von Eye A. (2005). *Positive Youth Development, participation in Community Youth Development Programs, and Community Contributions of Fifth-Grade Adolescents: Findings From the First Wave Of the 4-H Study of Positive Youth Development*, „Journal of Early Adolescence”, 25 (1), 17–71.
- Moffitt T. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy. *Psychological Review* 100(4), 674-701.
- Ostaszewski K. (2014). *Zachowania ryzykowne młodzieży w perspektywie mechanizmów resilience*. Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie.
- Patterson G., DeBaryshe D., Ramsey E., (1989) A developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist*, 44(2), 329-335.
- Rutter, M. (1979). Protective factors in children's responses to stress and disadvantage, [w:] Kent M. & Rolf J. (red.): *Primary prevention of psychopathology, Vol. III: Social competence in children*; University Press of New England, Hanover, 1979, 49-74.
- Steinberg L. (2004). Risk taking in adolescence, *Annals New York Academy of Science*, 1021, 51-58.